

Skriti papirji Angele Vode

Pred četrst stoletja, ko so izhajale knjige Angele Vode – gre za njeno trilogijo iz let 1998, 1999 in 2000, v zbirki Krt –, sem bila vesela, radovedno sem brala, se poskušala vživeti v minule čase, o katerih nisem nič vedela ...

Na kratko: imenitno se mi je zdelo, da so Angelo Vode odkrili, deset, petnajst let po njeni smrti. K odkrivanju je spadalo to, da se jo je sploh smelo omenjati, o njej kaj reči in napisati. K temu seveda še to, da so bila ponatisnjena njena ključna dela in da se je nekaj kompetentnih ljudi lotilo raziskovanja njenega življenja. Takrat sem zapisala:

Izid te knjige sproža vseh vrst čustva, pogosto kontroverzna. Po eni strani je tu zadoščenje, da je končno prišla do besede avtorica, ki je skoraj pol stoletja živela zavezanih ust. Po drugi pa človeka navdaja sveta jeza nad tem, da ta ženska bistrega duha in ostrega jezika ni mogla o svojem času povedati tega, kar zdaj končno prihaja med nas. In marsičesa, kar ne bo nikdar prišlo, ker je ostalo zamrznjeno pod pokrovom neke surove dobe.

Kmalu zatem sem dobila – verjetno tudi po zaslugi prej zapisanega in natisnjenega mnenja – v dar veliko škatlo popisane papirja. Bila so Angelina pisma nečaku Janezu Spindlerju v Ameriko, bili so zapiski, osnutki, beležke – in bilo je nekaj, kar se je izkazalo za spomine na povojna leta. Res! Z velikim olajšanjem sem ugotovila, da je Angela Vode na stara leta sedla in popisala, kaj se ji je zgodilo. Kljub slabim izkušnjam, ki si jih je s takim prizadevanjem

Angela Vode (1938)

do tedaj pridobila. Čisto nič ji namreč niso objavili. Še za tako (na pogled) neproblematično delo, kot so spomini na nemško koncentracijsko taborišče Ravensbruck, ni bilo naklonjenosti, pa je zanjo moledovala četrst stoletja. Ampak ženska je vsemu navkljub zbrala toliko moči, da je zapisala in izpod pokrova neke surove dobe pretihotapila svojo zgodbo. Imenitno, Angela! Hvala ti! Tristo trideset strani dolgemu besedilu sem dala naslov *Skriti spomin*, skrbno sem raziskala vse spremljajoče osebe in dogodke, podložila Angelino besedilo z informativnimi opombami, zbrala sem veliko fotografij, napisala sem dolgo spremno študijo in ... in konec leta 2004 je bilo to objavljeno, pri založbi Nova revija. Zanimanje je bilo tako veliko, da sta izšla še dva ponatisa.

V tej avtobiografski knjigi Angela Vode ni opisala samo svojih političnih nazorov, pa svojih nestrinjanj in kritičnih misli o marsičem, tudi o podli politiki komunistične partije, katere članica je bila do leta 1939/1940. (Tedaj so jo izključili.) Ni popisala samo tega, kaj je potem sledilo – aretacija, zasliševanja, prestajanje zapora v srhljivih razmerah. Zadnja tretjina knjige je zbirka njenih jeznih pripomb nad tako rekoč vsemi potezami, ki jih je po vojni povlekla nova oblast. Zgrožena je bila nad brezobzirnostjo, nad gospodarskimi eksperimenti, nad uničevanjem elite, nad udbovskimi metodami oziroma ovajanjem, nad zastrašenostjo, nekulturnostjo itd. Ob vsem tem se človek težko vzdrži vprašanja, kaj vse bi lahko še napisala in, jasno, kaj bi objavila, ko bi živela pod manj nasilnim režimom. Kaj bi nam povedala, osvetlila z drugačnega zornega kota? Kaj vse je ostalo zamolčano?

Veliko je stvari, ki neposredno spregovorijo o ljudeh, ker si jih zapisujejo, prepisujejo, izrezujejo, spravljajo – od marginalij, zapisanih na rob knjige, do izrezkov iz časopisov ali zaznamovanih strani v revijah in knjigah, pa razglednic s pozdravi in opombami ... Seveda so posebno zanimive te drobnarije v tistih časih in v družbah, kjer je prav malo svobode in kjer si torej človeška domišljija išče vse sorte pomožnih izraznih načinov. Kjer ni nobenih neposrednih podatkov, si raziskovalci iščejo informacije tudi pri nenavadnih virih – znani analitik kitajske partije, denimo, je marsikaj izvedel iz tega, kdo je na uradnih fotografijah, v kateri vrsti, koliko oddaljen o Maocetunga ... V časih, ko je v intelektualnem svetu kraljeval papir, so pismeni ljudje skrbno pregledovali časopisje, si označevali, kaj jim je pritegnilo pozornost, podčrtavali, pripisovali vprašaje in klicaje, marsikaj od tega shranili ... No, kadar so se zadeve dodatno zaostrele, so pa mrzlično preiskovali predale in nato trgali, kurili, uničevali. Baje so se v Moskvi večkrat zamašila vsa stranišča, ker so prestrašeni ljudje nabasali vanje vse mogoče papirje in potem niso in niso mogli potegniti dovolj vode, da bi se vse to odplaknilo.

Arhivarji se občasno zapletejo v debate, kaj pravzaprav spada v zapuščino – samo tisto, kar je izvirnega, se pravi rokopisi in tipkopisi, ali tudi tisti papirnati drobci, ki si ga je kdo spravjal? Je to važno? Ali se da iz tega kaj pomembnega razbrati? Ali lahko mirno vržemo stran, kar je kdo skrbno spravil?

Angela Vode je spadala med ljudi, ki so skrbno brali dostopno časopisje. Hotela je izvedeti, kaj se dogaja, pa tudi, kaj si kdo upa povedati in kaj zamolči. Ker so pač vsi vedeli, da je pametneje biti tiho. Tam konec leta 1956 je pisatelj Juš Kozak zbral toliko poguma, da je to (skozi usta svojega literarnega junaka iz *Balade o ulici*) tudi naravnost povedal: »Današnji dan poveš pol in pol zamolčiš, ker nikoli ne veš, kakšnim ušesom govoriš.«

Iz raznih zapiskov Angele Vode, iz njene korespondence (zlasti z nečakom Janijem Spindlerjem, ki je živel v Ameriki) in izrezkov, opremljenih s klicaji, podčrtavanji in vzkliki, je mogoče videti, da bi z veseljem nastopila v debatah o polpretekli zgodovini, zlasti o tistih zadevah, kjer je bila sama udeležena. Najprej je vredno omembe, da je imela – tako kot Edvard Kocbek – ustanavljanje OF za veliko goljufijo in bi seveda marsikaj izpovedala o tem. Po drugi strani je bila do številnih Kocbekovih potez kritična in nekaj tega je ohranjenega tudi v njenih zapiskih; zlasti jo je zanimal njegov dnevnik, objavljen kot *Listina*. Pozorno je spremljala tudi natise pričevanj ljudi, ki jih je

osebno poznala in ki so se po vojni uveljavili kot pomembni možje. Posebno jo je ujezil Tone Fajfar s svojim dnevnikom, kjer je debelo lagal o svoji zvezi z ženskim društvom. To so potem številni zgodovinarji povzeli, Angelina verzija dogodkov pa je morala čakati pol stoletja na objavo. Veliko pozornost je zbudil tudi Dedijer s svojim prikazom spora med jugoslovanskimi in sovjetskimi komunisti, no, Angela Vode je bila prepričana, da se v marsičem dela neumnega in nevednega. Izrezala si je več člankov Janka Pleterskega in jim pripisala jedke pripombe. S kritičnim očesom je prebrala Jožeta Javorška, ki se je polotil Kocbeka, in si zaželela, da bi kdo naredil psihološko analizo tega narcisoidnega tipa. Res, marsikaj prav zanimivega bi se dalo izvedeti od nje, ko bi objavlanje ne bilo tako strogo nadzorovano.

Seveda si je danes, v dobi čvekavosti (če se smem tako izraziti), ko vsi lahko v javnost pošljamo, kar koli nam pride na pamet, prav težko predstavljati življenje v gluhi lozi, to je v družbi, kjer je vsaka beseda pred objavo pregledana. In kjer je vse, kar prestopa meje dovoljenega, sankcionirano – včasih bolj, včasih manj oziroma z zakasnitvijo. Za ilustracijo ponujam kratko in ostro »literarno« kritiko iz leta 1954. Avtorica je Zdenka Kidrič, nanaša pa se na poročilo o delu Zveze delavskih žen in deklet, ki ga je (verjetno) napisala Štefka Krašovec (žena Staneta Krašovca) v sodelovanju z Angelo Ocepek. Citati bodo potrebovali nekaj pojasnil, med drugim tudi zato, ker v besedilu nastopajo kar tri Angele. Prva je Angela Ocepek, stara in zanesljiva članica partije, potem (meni) neznana »ta debela Angela«, in nazadnje še Angela Vode, ki je omenjena izrazito negativno. Zdenka Kidrič je torej prebrala, kar je dobila v oceno, in Angeli Ocepek odgovorila:

Angela, po mojem mišljenju je članek zelo slab. Predvsem bi morala biti dosti bolj vidna vloga Partije v celokupnem delovanju Zveze po letu 1931 in je to, kar Štefka navaja v odstavku o partiji popolnoma nezadostno. Pri tem bi

Dokumentarni film *Odkrivanje skritega spomina Angele Vode*

bilo predvsem treba pisati o borbi, ki smo jo mi vodili s socialdemokrati in to s posameznimi socialistkami znotraj same Zveze /n. pr. v Ljubljani z Brezarco itd./ in z nekaterimi socialdemokratskimi funkcionarji, zlasti v revirjih. Če bi Štefka Krašovčeva in Poldka Kosova malo bolj pomislili, morda bi se pa spomnili, kakšne težave sta imeli na raznih predavanjih /.../. Jedro partijske frakcije v Zvezi so tvorile Milena Mohorič, Štefka Krašovec in Poldka Kos. Od časa do časa se je z njimi sestajal Krištof in jim na teh sestankih dajal partijske direktive za delo v Zvezi. To je bilo tudi njihovo glavno delo v Partiji. Ostale pa smo bile nanizane okoli tega jedra. /.../ Napačno ali pomanjkljivo omenja Štefka v članku tudi akcijsko enotnost z ostalimi ženskimi društvi, zlasti potem, ko je Zveza prešla v čisto

partijske roke, je postala iniciator za ostvaritev takšne enotnosti. Menda pozimi 1934/35 se je v Ljubljani vršil širši sestanek predstavnic raznih meščanskih društev in naše Zveze, ki smo jo na sestanku predstavljale Štefka, Poldka, menda Milena Mohorič in jaz. Žal mi je od tega sestanka ostala v spominu edino Angela Vodetova, ki je bila najbolj zagrizena nasprotnica vseh naših postavk, pri čemer je prav dobro vedela, da se sestanek vrši na iniciativno Partije in da me zastopamo partijske direktive /.../. Razgovor z Brezarco po mojem mišljenju ni potreben, tega, kar članku manjka, Brezarca in njej slični ne morejo dati, saj so bili v nasprotnem taboru.

Da podčrtam glavne točke:

Komunistična partija je bila prepovedana in torej v ilegali, a je bila aktivna, vrivala je svoje člane v vse mogoče organizacije in jih poskusila prevzeti.

Ti vrinjenci so redno dobivali navodila od vodstva – pri Zvezi delavskih žen in deklet je bil to več let Krištof/Kardelj.

Ko se je pisala zgodovina – začenši s preprostimi članki –, je imela pravico do samohvale za zasluge samo partija. Za to je bilo poskrbljeno tudi z neposrednim nadzorom – tu so bile med ženskami posebej aktivne Lidija Šentjurg, Vida Tomšič in Zdenka Kidrič, ki so o vojni dobile vodilne vloge v *novem reimu*.

Vsi, ki so bili v »nasprotnem taboru«, so ostali brez pravice do besede in s črno piko v karakteristiki. Ena od posledic je izjemno potencirana vloga komunistov in popolna prezrtost vseh drugih.

Angela Vode je bila kot skrita članica partije aktivna v mnogih društvih in akcijah, a se je direktivam partije večkrat uprla. Njeno nasprotovanje paktu Stalin-Hitler in napadu Sovjetske zveze na Finsko je bilo torej le zadnja kaplja v polni kupi.

Ta model delovanja partije je hkrati znan in neznan. Pogosto so se pretvarjali in ga skrivali, da so se lahko izkazali z »demokratičnostjo« in vlogo »vsega ljudstva«, zlasti pri ustanavljanju OF in vodenju NOB, občasno pa so jo akterji prostodušno priznavali. Kot je mogoče prebrati v *Prevaranih sokolih*, je marsikdo začel celo telovaditi po naročilu partije, ki je snovala prevzem Sokola ...

Sredi šestdesetih let je državljanski pogum v Jugoslaviji že opazno zrasel in v časopisju se je dalo prebrati marsikaj kritičnega na rovaš socializma, njegovih dosežkov in polomij. Celo *Delo*, ki ni slovelo po posebnem pogumu, si je privoščilo zanimive zbadljivke na račun režima. Pogosto prevedene. Recimo: *Delo* je konec leta 1967 objavilo prevod domislic iz slovaškega časopisa, in sicer odgovore bralcev na razna vprašanja. Tole si je Angela spravila in podčrtala:

– Kaj je politika? »Sredstvo, s katerim lahko nekaj posameznikov pokvari spanec celemu

Angela Vode, *Skriti spomin*, Nova revija, 2004

narodu.« In še: »Področje dejavnosti za tiste, ki so se pozabili izučiti kakšne obrti.«

V tistem precej sproščenem času je zelo zaslovel tudi poljski pesnik in epigramatik Stanislaw Lec (rojen leta 1909 v Lvivu), eden najduhovitejših mož svoje dobe. V *Nasih razgledih* so sem in tja objavili njegove pikre epigrame in Angela jih je skrbno prebrala, si najostrejše rdeče podčrtala, izrezala in spravila. Tedaj se je po vsej vzhodni Evropi izrazilo razširil žanr literarnih, filmskih in likovno izraženih parodij, fars, karikatur oziroma vseh mogočih dvoumnih del, odprtih za razne interpretacije. Med raznimi listi, ki si jih je spravljala Angela, je v *Sodobnosti* (št. 2, 1966) objavljen niz pesmi iz nastajajoče zbirke *Noč, daljša od upanja* Lojzeta Krakarja. Angela si je na gosto podčrtala verze, ki so ji bili posebno blizu, recimo: »Mrzlo nam je, a čakati moramo, / vlaka še ni, zato včasih zadremujemo / s culo pod glavo in skrivoma sanjamo / o novih vladarjih in starih cesarjih.« Posebno se ji je usedla v srce pesem o miših. Takole gre:

Toda miši bodo dalje lovili na past.
 Slanina v pasti je podobna sreči.
V past gredo miši tako rekoč z radostjo.
 Gledam jih torej, kako gredo v past.
 Veliko jih je, veliko preveč
Za košček slanine, zato se sovražijo
 Prepolne sebe in svoje mišjosti.
 Katera bo prva, cvilijo, prva,
 Čeravno je znano, katera bo prva,
 Od prvega dne, odkar so na svet'.
 Ko vstopi, ji dajo žezlo direktorja
In odkažejo najvišji sedež požrešnosti.

Nato sledi predstavitev različnih mišjih likov, podčrtanja vredno se je bralki zdelo predvsem:

In tretja je državna umetnica, četrta
 Piše za mišje časopise, peta
 Odreja tej davke, deseta jih pobira,
 Sedemnajsta zapravlja, osemnajsta je cipa –

In tako dalje. Vse izbrane, maziljene miši cvilijo od sreče, cvilijo hvalnice Njegovi Vsemišjosti, cvilijo v sonetih ... Tale Krakarjeva poezija je bila Angeli v veliko zadoščenje ...

Trudila sem se, da bi med Angelinimi papirji našla tudi kaj o Georgeu Orwellu, saj je v teh sproščenih šestdesetih izšel tudi v slovenskem – mojem – prevodu. V uradni založbi, kar se ni zgodilo dotlej v nobeni drugi vzhodnoevropski državi. No, tega ni – malo zato, ker o tej knjigi časopisi niso pisali ... Sem pa iz njene korespondence izvedela, da je deset let po tej slovenski izdaji izvedela za Orwella in ga dobila za darilo 1984 v angleščini in tudi v francoščini! Zdaj imam v svoji zbirki Orwellov tudi en star angleški izvod, iz leta 1950, sem in tja so podčrtane manj znane angleške besede ... Bog vedi, ali je bil njen ...